

valkhofnieuws

18e jaargang nr. 2

Colofon Valkhofnieuws

Valkhofnieuws: Verschijnt 4 x per jaar en is een uitgave van de Valkhofvereniging.
ISSN-nr.: 1382-3760

Redactieadres: Valkhofnieuws
P/a.: M. Vollebregt
Groenestraat 28
6669 DS DODEWAARD

Redactieleden: H. Schoonwater
A. Janssen
M. Vollebregt (hfd. red.)

Artikelen: Aanleveren -indien mogelijk- op diskette (WP 5.1)
De redactie kan artikelen inkorten of niet plaatsen.

Valkhofvereniging

Lidmaatschap: Postbus 1390 6501 BJ NIJMEGEN

Contributies: f 25,- per jaar (65+ f 20,- v.a. 2e jaar)
Postbank 44.38.363 t.n.v.
Valkhofvereniging Nijmegen.

Valkhofkapel: Conservator: drs. E.F.M. Boshouwers
Groenewoudseweg 49
6524 TP NIJMEGEN
Tel.: 024 - 3232587

NIJMEEGSE GEMEENTERAAD GEEFT " GROEN LICHT, MITS.. " VOOR HERBOUW VALKHOFBURCHT !

Door Maurice Vollebregt

Spannend was het; tot op het allerlaatste moment. En warm. We schrijven woensdagavond 12 juni, in de overvolle Raadszaal van het Nijmeegse Stadhuis. Agendapunt 24 van de gemeenteraadsvergadering op deze avond was de herbouw van het Valkhof.

Vele voorstanders - en natuurlijk ook tegenstanders - waren in groten getale naar het Stadhuis gekomen. De publieke tribune was om kwart over zeven helemaal gevuld. De Burgerzaal in de kelder werd uiteindelijk opengesteld voor de ongeveer 40 mensen die geen plaats konden vinden. Via een camera die in de Raadszaal was opgesteld, werd de Burgerzaal op een scherm voorzien van "licht en geluid".

Rond kwart voor elf was het zover. De officiële spreektijd voor de Raadsfracties die voor dit voorstel stond (in totaal 51 minuten), ging in.

De officiële tekst van het voorstel dat in stemming zou worden gebracht (al voor de vergadering in te zien) luidde als volgt:

" De Raad van de Gemeente Nijmegen, bijeen in zijn openbare vergadering van: 12-06-1996; gelezen het voorstel van Burgemeester en Wethouders van: 23-04-1996; Besluit: zijn principiebereidheid uit te spreken tot medewerking aan de plannen voor de herbouw van de Valkhofburcht, een en ander met inachtneming van de de randvoorwaarden zoals neergelegd in de notitie 'Herbouw Valkhof Burcht, aandachtspunten notitie'. "

De discussie die in de Raad plaatsvond,

bracht (zoals al verwacht was) geen echte nieuwe standpunten naar voren. De fracties van VVD en CDA bleken vóór herbouw te zijn; D66 en PvdA waren verdeeld, en de Groenen, SP en GroenLinks waren tegen. Aantallen waren echter nog niet duidelijk.

Als aanvulling op de voorwaarden op de randvoorwaarden uit de notitie 'Herbouw Valkhof Burcht' werden nog vier moties (wijzigingsvoorstellen) gepresenteerd en aangenomen.

De eerste motie droeg de naam 'publiek bezit'. Daarin werd gesteld dat de twee huidige monumenten op het Valkhof, De Barbarossakapel en de St.Nicolaaskapel publiek bezit zijn en dat moeten blijven. Ze moeten - hoewel ze worden opgenomen in de herbouw van de Valkhofburcht - te allen tijde publiek toegankelijk zijn. De beheersfunctie van beide monumenten zou ondergebracht kunnen worden bij de Valkhofvereniging (!).

De tweede en derde motie, genaamd 'Afgrendelen deel 1 & 2', waren bedoeld om "[...] een sluitende financiële keten te waarborgen, van planvoorbereiding tot en met de exploitatie. Er dient een bouwplan te worden overlegd, een businessplan, afschrift van contracten en informatie

over de deelnemende partijen, waaruit hun financiële draagkracht en moraliteit blijkt."

De vierde motie had de naam 'Heilige Grond'; met als strekking dat "[...] de grond, die nodig is voor de herbouw van de Valkhofburcht, voor zover eigendom van de Gemeente Nijmegen, eigendom van de gemeente moet blijven (uitgifte kan bijvoorbeeld plaatsvinden via erfpacht of andere constructies)."

Ook veel tegenstanders in de Raad stemden vóór deze wijzigingsvoorstellen, omdat ze in ieder geval de voorwaarden wilden aanscherpen, die de gemeente al aan het project stelde.

De raadsvergadering werd nog korte tijd verstoord door een actiegroep van twaalf jongeren. Ze wilden van geen wijken weten, wat burgemeester d'Hondt ook probeerde. Toen de politie uiteindelijk kwam, waren ze al verdwenen.

Rond half twaalf werd er uiteindelijk gestemd.

Met 21 stemmen vóór en 18 stemmen tegen, werd het principevoorstel tot herbouw van de Valkhofburcht aangenomen!

Na zeventien jaar ziet de Valkhofvereniging eindelijk haar belangrijkste doelstelling in vervulling gaan!

Wethouder Migo noemde dit dan ook "een historisch besluit". Hij liet ook weten, dat de gemeente zich opstelt als een betrouwbare partner, die niet betuttelend is als er wat ambtelijke inzet gevraagd wordt.

Nu er door de Gemeenteraad een 'ja' is uitgesproken, zal er door direct

begonnen worden met een verdere uitwerking van de plannen. Zo wordt er op korte termijn een architectenteam geformeerd, dat de plannen moet concretiseren.

Het projectteam, waarin namens de Valkhofvereniging Fer Boshouwers zitting heeft (zie ook zijn artikel op blz. 5), beseft dat er nu een lange weg is ingeslagen. Toch weet ze zich voldoende gesteund, zowel door de vele medestanders van herbouw, als door de degelijkheid waarmee de plannen zijn dichtgetimmerd.

De werkzaamheden kunnen dus binnen afzienbare tijd beginnen; de burcht kan binnen enkele jaren herrezen zijn.

En dat Wethouder Migo namens de gemeente geen loze woorden sprak, bleek uit 'De Brug' waar op de gemeentelijke pagina proefboringen op het Valkhof werden aangekondigd voor milieu-onderzoek (schone-grond verklaring). In minder dan tien dagen na het Raadsbesluit! Dat spreekwoord over 'ambtelijke molens' wil me niet meer te binnen schieten.

Verderop in dit blad treft u de aandachtspunten/randvoorwaarden uit de gemeentelijke nota 'Herbouw Valkhof Burcht'. In het volgende nummer zal er ruime aandacht voor de herbouw zijn; op dit moment is nog niet alles bekend (het artikel van dhr. Boshouwers op blz. 5 is het meest recent met betrekking tot de herbouw). Natuurlijk zijn er in dit blad andere leuke en interessante artikelen te vinden, zoals over het Napoleons-klokje in de kapel, en de gevangenis onder de Reuzentoren, waarin een voorvader van één van onze leden gevangen zat. Ook in dit nummer het derde deel uit de serie "De Stadspoorten" en een uitgebreid artikel over de eretitel Keizerstad die Nijmegen al eeuwen draagt. En wist U dat de maquette een rondreis door de stad maakt?

RANDVOORWAARDEN/AANDACHTSPUNTEN UIT GEMEENTELIJKE NOTA 'HERBOUW VALKHOF BURCHT'

1. Het voldoen aan de wettelijke procedures met betrekking tot de monumentstatus van het Valkhof en de ruimtelijke inpassing vna de burcht (bestemmingsplan).
2. Behoud van het groene karakter van het Valkhof, waarbij het groene aanzien zoveel mogelijk in stand blijft en bomen zoveel mogelijk behouden; voor bomen die noodzakelijkerwijs gekapt moeten worden dient elders, zo mogelijk op het Valkhof, kwalitatief volwaardige compensatie plaatsvinden.
3. Behoud van de toegankelijkheid van het Valkhof voor het publiek.
4. Behoud van de bestaande voetgangersrelaties Valkhof-omgeving.
5. Inpasbaarheid van de bebouwing in de omgeving qua maat en schaal.
6. In afwachting van de ontwikkeling van de parkeerbehoefte van activiteiten op het Valkhof wordt deze eerst opgevangen in de garages Eiermarkt, Mariënburg en Kelfkensbos; voor zover op termijn aanvullende parkeerruimte noodzakelijk blijkt te zijn, dan zal deze op kosten van de initiatiefnemers tot een maximum van 200 parkeerplaatsen in de omgeving worden gecompenseerd, bijvoorbeeld in het plan St. Josephhof.
7. Het waarborgen van de stabiliteit van de Valkhofheuvel door middel van civieltechnische maatregelen.
8. Zorgvuldige communicatie naar burgers, instanties en instellingen.
9. Budgettaire neutraliteit voor de gemeente (planbegeleidingskosten - publieke procedures, stadsraadpleging, stedenbouwkundige/planologische begeleiding -, zijnde een overheidstaak, voor rekening gemeente).

Na het overleg van onder meer de commissies Stedelijke Ontwikkeling en Economische Zaken (5 juni 1996) werden de volgende aandachtspunten/randvoorwaarden toegevoegd:

10. Er dient eerst een voorlopig ontwerp van de burcht te zijn, alvorens te starten met de noodzakelijke procedures (vergunningen inzake monumentenstatus, bestemmingsplan).
11. Het totale proces dient door een terzake deskundige begeleidingscommissie bewaakt te worden.

" ONZE TOEKOMST LIGT IN ONS VERLEDEN "

Gregory Ashworth is hoogleraar Stedelijke en Regionale Planning aan de Rijksuniversiteit Groningen. Omdat hij een expert is op het gebied van cultuur-historisch erfgoed vroegen we hem naar zijn mening over de herbouw van het Valkhof.

"Laat ik eerst wat over mezelf vertellen. Ik ben een bijzonder soort van planoloog, namelijk een 'heritage planner'. Het accent van mijn vakgebied ligt dus op het huidige gebruik van erfgoed uit het verleden. Het is anders dan monumentenzorg, maar het heeft er wel veel mee te maken. Daarom is voor mij het Valkhof zo interessant".

Welke argumenten spelen volgens u bij de herbouw van het Valkhof een hoofdrol?

"Er zijn twee argumenten: het economische argument en de identiteit. Ze staan niet los van elkaar, maar voor mij is het identiteitsvraagstuk het belangrijkste. Nijmegen is een unieke stad, het is *anders*. Waar zit dat nu in? Hoofdzakelijk, omdat het een stad met een bijzonder *verleden* is. Als je dáár de nadruk op kunt leggen, dan heb je dus écht wat. De Valkhofburcht kan daarin een belangrijke rol spelen door zijn unieke lokatie op die heuvel. Het wordt dan een soort symbool van de stad; een soort handtekening. In de meeste Nederlandse steden ligt het accent van de monumentenzorg op de 17e eeuw. In Nijmegen kun je veel verder teruggaan: jullie hebben de Bataven, de Romeinen, Karel de Grote. Nijmegen was vroeger geen typisch

Nederlandse stad; er was een heel sterke link met andere Europese steden! Het was een *keizerstad*; het was *Noviomagus*! Dat vind ik heel belangrijk; daar kan op ingespeeld worden.

Als Noviomagus was Nijmegen tot in de 16e eeuw een voornaam stad. Daarna werd de stad meer en meer 'perifeer'.

Nu komt de kans om dat weer ongedaan te maken. Begrijp me goed: de stad gaat er juist op vooruit met gebruikmaking van dat verleden. Nu Europa steeds meer één wordt, kan Nijmegen zich weer scharen onder de belangrijkste Europese steden."

Wat kan de impact van dit project voor de stad zijn ?

"De impact, de winst van dit soort initiatieven is niet te meten, niet te kwantificeren. De lokale trots, het bewustzijn, civic consciousness zoals wij zeggen, is voor de Nijmegenaren heel waardevol. Het Valkhof zal een positieve uitstraling hebben naar andere delen van de stad, ook economisch. Het is gewoon goed voor een stad als Nijmegen."

Wat was uw eerste reactie ?

"Spannend, exciting, interessant! Ik dacht direct aan wereldbekende

projecten op deze schaal, zoals Carcassonne in Zuid Frankrijk dat eind negentiende eeuw zijn stadsmuren terugkreeg. Prachtig!"

Ik kom nog even terug op de link tussen lokatie en identiteit. Wij hebben in Groningen het nieuwe museum. Iedereen kent het. Wij zijn daardoor terug op de wereldkaart. Zelf vinden we het ook het mooiste museum van de wereld. In Nijmegen kunnen jullie hetzelfde bereiken met het Valkhof. Dat geeft de stad zijn identiteit, zijn oorsprong terug. Je vraagt je dan niet meer af: 'waar ben ik?' Het Valkhof geeft het antwoord: *dit is Nijmegen!*"

POSITIEF RAADSBESLUIT M.B.T. DE HERBOUWPLANNEN. door drs. Fer Boshouwers, conservator/projectleider

Nadat de projectgroep onder leiding van de initiatiefnemer - de Valkhofvereniging - en de projectontwikkelaar - ICE Ontwikkeling BV - op 19 december 1995 haar plannen aan het College en de Raad van Nijmegen had gepresenteerd, heeft de Raad op 12 juni j.l. met 21 stemmen vóór en 18 stemmen tégen groen licht gegeven aan de herbouwplannen rond de Valkhofburcht.

Tussentijds was een telefonische enquête gehouden onder de Nijmeegse bevolking door het nieuwsblad "*De Gelderlander*" met als uitslag 2/3 voor herbouw en 1/3 tegen.

Een door de gemeente georganiseerde stadsraadpleging gaf als uitslag ca. 45 % vóór, ca. 45 % tégen en 10 % géén mening.

Deze wat lagere uitslag werd mede bepaald door een wat tendentieuze fotomontage van de burcht vanaf de hoek Burchtstraat-Hoogstraat. In de wandeling bleek dat deze foto nogal wat stof deed opwaaien en met name onder

En wat is uw conclusie ?

"Eén ding is heel duidelijk, en niet alleen voor mij: onze toekomst ligt in ons verleden! Het Valkhof is het interessantste stuk uit het Nijmeegse verleden.

Ik hoop dat het ook het spannendste stuk van jullie toekomst wordt."

De uiteindelijke behandeling, ingezet door Burgemeester Mr. Ed d'Hondt, en verder geleid door Wethouder Ronald Migo werd pas laat op de avond gestart.

Het debat werd onderbroken door een groepje tegenstanders, dat vóór de zetels van het College een klaaggeschrift voordroeg.

Dit onverwachte intermezzo miste haar kracht door het voordurend via de geluidsinstallatie herhaalde verzoek van de voorzitter om deze klaagrede te staken. De boodschap van de groep kwam mede daardoor niet over.

Na hoofdelijke stemming ontladde zich onder de voorstanders van de plannen de spanning en té vroeg werd de raadszaal verlaten. De gangen vóór de raadszaal functioneerden vanaf dat moment als geïmproviseerde receptieruimte, waar projectleiding en projectgroep de felicitaties in ontvangst namen. In de raadszaal ging de vergadering nog verder en moest Henk Budel, lid van het comité van aanbeveling, met zijn 'mannenkoor' wachten met de inzet van een danklied aan de raad tot de vergadering werd gesloten.

Na vertrek uit het stadhuis werd de feestvreugde nog voortgezet in café "De Waag" aan de Grote Markt, waar naast de projectgroep diverse leden van de vereniging, leden van het comité van aanbeveling, enkele politici en andere belangstellenden, terug- en vooruitblikten.

Op 4 juli vond een georganiseerde feestavond voor diverse betrokkenen plaats in "Val Monte Golden Tulip Hotel" in Berg en Dal.

Inmiddels zijn taak- en werkgroepen in gang gezet en deze zullen binnenkort ruimer bemand worden om een zo breed mogelijke deskundigheid te garanderen.

Het groene licht is nu gegeven voor verdere planontwikkeling. De raad heeft overigens wel enige amendementen verbonden aan het raadsbesluit, waarvan het belangrijkste is, dat aan een bestemmingsplanwijziging een concrete schets van het burchtplan ten grondslag moet liggen, zodat de raad weet waarvoor zij kiest.

Een ander amendement betreft de wens om naast de Valkhofkapel ook de Barbarossaruïne in beheer te geven aan de Valkhofvereniging, zodat de openbaarheid, maar ook de zorg voor het monument als zodanig is gegarandeerd. Als vereniging mag een dergelijk amendement als een positieve beoordeling worden gezien van het tot nu gevoerde beleid m.b.t. de Valkhofkapel of St. Nicolaaskapel, zoals deze officieel heet.

In goed overleg met ICE Ontwikkeling BV (directeur Ron Lubbers) zal ondergetekende als medeprojectleider zorgen voor een goede koers en een algemeen gewaardeerde herbouw. Daarbij zal o.a. Maurice Vollebregt zijn directe steun verlenen. Een door het bestuur aangetrokken architect bna, de Heer Grandjean Pernod Comtesse uit Loosdrecht, bekend als groot kenner van de voormalige burcht, zal het bestuur van onze vereniging waar mogelijk en nodig adviseren.

U wordt op de hoogte gehouden !

HET NIEUW-OUDE NAPOLEONSKLOKJE VAN EEN NIEUW VALKHOF

Door Pieter Zuuring

Als jongetje van zo'n elf jaar luisterde ik ademloos naar de verhalen van mijn lievelingsoom die bij ons in huis woonde. Hij was steenhouwer en vertelde mij hoe de mensen vroeger hakten, en hoe de moderne tijd nu zo snel ging dat alles veranderde: "het echte vakmanschap gaat kapot, de jonge jongens kunnen niet eens meer een fatsoenlijke krul maken".

Oom Frederik was dan ook bijzonder trots dat hij mee mocht werken aan restauraties. Dat was nog eens wat anders dan het machinaal maken van grafstenen bij de firma Snijders! Omdat hij bij ons woonde, kon hij mij heel vaak verhalen vertellen over vroeger. Hoe toen een steenhouwershamer gemaakt werd, en eigenlijk pas na vele uren hakken geschikt was voor het fijnere hakwerk. Natuurlijk maakte hij zijn eigen hamers en stond dan uren te slijpen om de vorm en de gewichtsverdeling goed te krijgen.

Zo was er altijd wel iets te vertellen over marmer; waar en hoe dat gedolven werd, over het verschil in het bewerken van zandsteen, tufsteen enzovoorts.

Hij hield van zijn vak en van het ambacht, zoals dat al sinds de grijze oudheid werd uitgeoefend. Hij werkte in die tijd voor ir. Deur en sprak deze naam, maar vooral ook de titel, vol bewondering uit.

Als ik van mijn ouders én van oom Frederik mocht, dan ging ik kijken naar de langzame vorderingen van de restauratie van de St. Nicolaaskapel. Ik mocht dan op de ladders tot boven in de nok klimmen en alles aanraken. Ja, zelfs stenen die nog van de Romeinen

geweest waren.

Oom Frederik leidde mij dan iedere keer weer een stukje rond, en wees mij op de schilderijen en de consoles en hoe men dat vroeger maakte.

Voor de buitenkant van de kapel was leuk, je kon daar verschillende stijlen ontdekken en ook hier weer stukken Romeinse stenen en zelfs delen van dakpannen.

Heel bijzonder was een zakhorloge, dat in een vlak stuk rode steen (Romeinse dakpan) was gegraveerd. Dit was een raadsel en als jochie van elf kon ik daar heerlijk over fantaseren.

Groot was dan ook de teleurstelling, toen ik op een kwade middag aankwam en oom Frederik mij vertelde dat het klokje verdwenen was.

Bij de restauratie van dat stuk muur had hij het klokje losgemaakt en samen met een paar andere delen tegen de muur aangezet. Toen hij alles weer wilde vastzetten, ontbrak het klokje. Hij verdacht een groepje verkenners.

Ik weet nog goed dat ik toen boos en jaloers was. Jaloers omdat iemand anders nu had, wat ik nooit meer zou kunnen zien. Oom Frederik was ook boos, en besloot dat hij een nieuw - oud zakhorloge zou maken.

We hebben samen overlegd op welke

tijd dat oude horloge gestaan had. We besloten dat het vijf over half twaalf was. Echt zeker wisten we het niet, maar we waren het er over eens dat het ongeveer en misschien zelfs precies goed was. En dan nog; wie zou het merken, als er al een verschil zou zijn

En zo hakte oom Frederik dus een nieuwe afbeelding van een oud zakhorloge in een stuk Romeins aardewerk. Een nieuw stukje Valkhof was geboren.

Nu de rest nog en dan hopelijk ook zoveel mogelijk in een stijl, die past bij de historie van deze plek !

De St. Nicolaaskapel, verbonden met de Valkhofburcht (J. Hendriks, 1985).

ZOALS GESCHETST in H.D.J. van SCHEVICHAVEN'S "PENSCHETSEN uit NIJMEGEN'S VERLEDEN"

*Bijengelezen, geannoteerd en met afbeeldingen verlicht door Paul M.J. Hoos -
afl 3.*

In de vorige aflevering hebben we al heel wat over de Nijmeegse stadspoorten kunnen lezen, die eeuwenlang het 'buitenaanzicht' van de Keizerstad bepaalden. In deze aflevering zien we dat een stadspoort niet alleen een doorgang is, maar onder meer ook een plaats van justitie, een verblijfplaats voor mens en dier en een kostenpost voor de stad ...

Mensen en dieren rond de stadspoorten

Het openen en sluiten van de stadspoort-deuren en het toezicht op het inkomende en uitgaande volk was het werk van "poortsluiteren", poortsluiters resp. - openers ; "schotportenbewaerders" (d.i. hoeders van -, in de zin van de oude 'bewaarscholen') en "boemsluyters", bedienaars van draai- of slagbomen, de hameien. Het poortpersoneel was in vaste dienst van de stad, en kreeg ook de bijbehorende 'statussymbolen' of loon in natura, zo u wilt: de stadskovel^[8] en jaarlijks twee el lakense stof voor hun kledij. Kovel en tabberd waren verplichte dracht op hoogtij-dagen.

De poortwachters waren ook sleuteldragers ; zij werden beëdigd. Van Schevichaven haalt hieromtrent aan : " uit het STRb 1424 : "Oft en heiligen Sakramentsavont de burgemeisteren, Claes Collert ende Gadert van Heze, gegaen tot allen poerten te eyden (om te beëdigen) dieghene die die slotels verwaren solden, ende die slaten besagen (de sloten inspecteerden)".^[9] Daarbij werden goede kannen stadswijn geschonken.

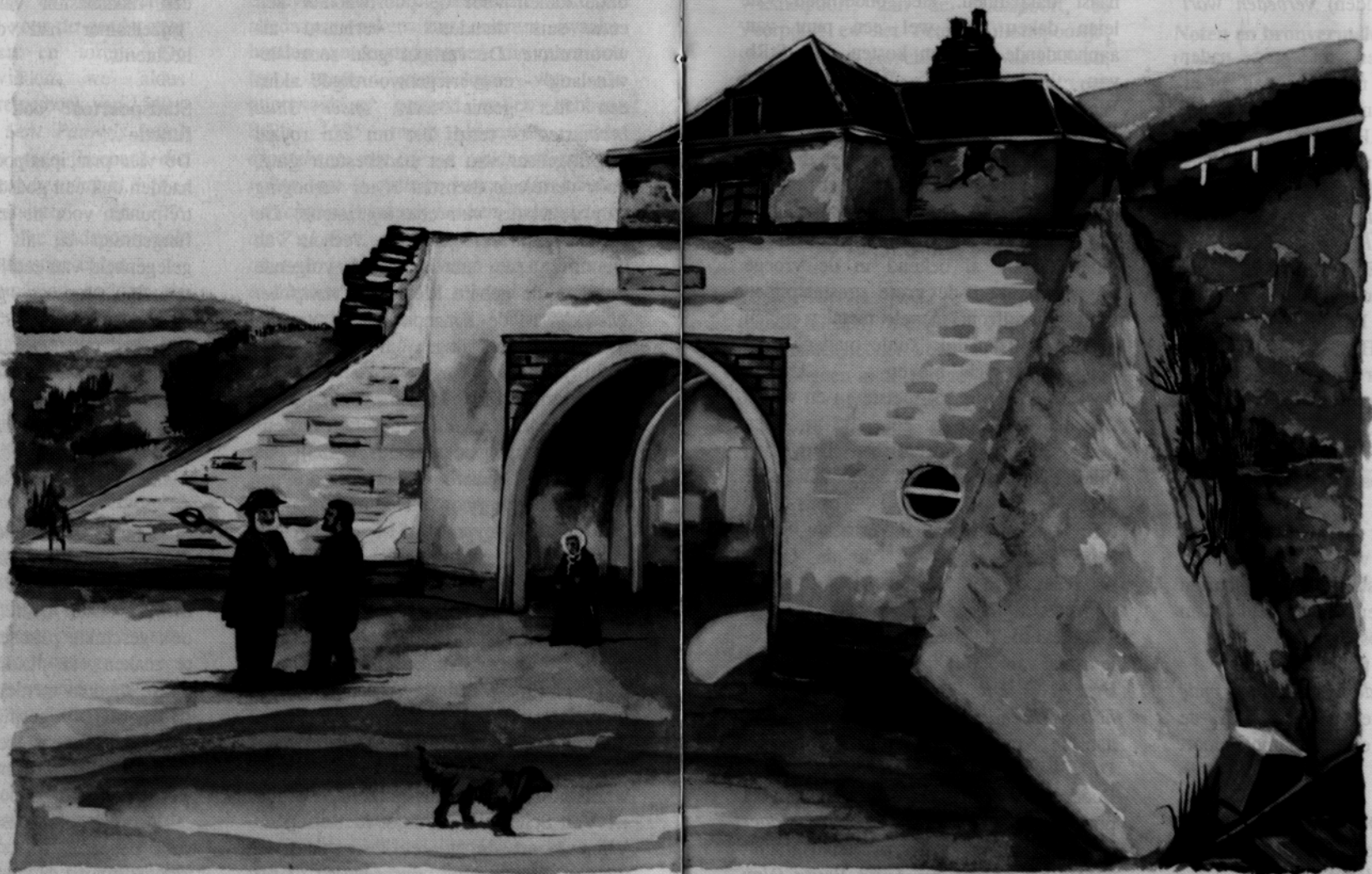
Om boeren, burgers en buitenlui te laten

weten, dat de poorten gesloten werden, kregen de poorten een klokje, dat vóór het sluiten geluid werd, 's avonds. De sleutels van de afgesloten poorten moesten 's avonds bij de eerste burgemeester ingeleverd, en 's morgens weer opgehaald worden. En was de burgemeester niet bereikbaar, dan bij zijn gediensstige, zoals Van Sch. aanhaalt uit het Stadsrekenboek van 1546 : " ... van die sleutelen te bewaeren, soe sy vroech ende laet moest opstaan ende langhen se (moest overhandigen), oer na alder gewoente geg. 1 gl. 4 st. "^[10]

Zo'n honderd jaar later vermeldt het Stadsrekenboek 1651 dat hun loon gestegen was tot 12 gulden 's jaars, "voor de moeite ter cause (zake) van het brengen en halen derzelve sleutels".

Zoals gezegd: als de situatie niet helemaal veilig werd geacht, werd de poort niet geopend, vooraleer iemand het buitenpoortse gebied had verkend, en daarover rapport had uitgebracht.

Het was eeuwenlang ook de gebruik, om enkele malen per jaar de sloten van de poorten onderling te verwisselen: "die slaeten te verhangen", zoals dat destijds genoemd werd. Genoemd verwisselen

Aquarel 810/1989
naar R. Leuwerier

Paal Hooij

Hoenderpoent 1878
- stadzijde -

het StRb 1579 aan: "Item den 15 Augusti int justificeren van Meinart Gerhartzss van Munickdam, und vur Hans Hans Richter van Seelum, die OP TEN VALKHOFF (en Van Schechaven preciseert: voor de Burchpoort, waar de executies plaats hadden) verbeden wort [...] " (22)

Wellicht een reden tot enig nader bronnen-onderzoek naar de vraag, of er nu wel of niet vonnissen werden uitgevoerd op het VALKHOF zelf ... Temeer waar Van Sch. elders opmerkt (over het Oude Kerkhof sprekend): "Er werd toen ook sedert lang niet meer begraven, BEHALVE DE OP HET VALKHOF GE-EXECUTEERDE MISDADIGERS." (23) - hier vermeld zonder de toevoeging van de aanpalende Burchpoort: werden er op het VALKHOF zelf dan toch vonnissen ten uitvoer gebracht - of dienen we het voorzetsel 'op' in deze context te begrijpen als 'in de omgeving van'?

Stadspoorten: posten van 'groot onderhoud' ...

Het Stadsrekenboek van 1420 geeft een aantal posten aan, waaruit afgeleid kan worden, welke kosten de stadspoorten met zich meebrachten. Van Schevichaven geeft de volgende posten: (24)

Ten aanzien van het poortpersoneel:

Post 4 "Van den wekeren ende poertshuyteren". De portiers van de Kraan-, Burch- en Windmolenpoort ontvingen voor het sluiten en schoonhouden van de poorten elk een gulden 's jaars. De Hezelpoortwachter kreeg 1 g. 40 meeuwen, maar moest daarvoor ook de stadshof bewaken.

De poortwachter van de Veerpoort moest ook het Geertruid Boyens (het "Besinders")poortje sluiten, en kreeg

daarvoor 2 g. 13 m. Voor het sluiten van het "Kreytzpoertken" werd 33 m. 3 gr. betaald. Voor de bediening van een poortje bij de "Rooden Toren" 3/4 g.

Post 6 "Van onsser statt leydack": leien waren de gebruikelijke harde dakdekking, naast dakpannen. Het onderhoud van leien daken was wel een punt van aanhoudende zorg en kosten. Het StRb van 1420 noemt met name het Windmolenpoortdak en "sommige poirtken". Bij de kosten van de leien zelf dienden ook de kosten van het dekken, het "soldeeren" van loodslabben, stopnagels en leinagels te worden gerekend.

NB: het "soldeeren" van metaal was indertijd ook al bekend in de vroege pijporgelbouw : de grote prestantpijpen uit het orgelfront en vele metalen pijpen hadden wel degelijk 'soldeernaden' - die liefst 'uit het zicht' bleven ...

Post 10 [..] voor het pleisteren en witten van de Wiemelpoort: 36 g. 35 m. - een bedrag dat op zich al een aanwijzing inhoudt omtrent de grootte van deze poort.

NB: Van Schevichaven vermeldt hierbij een "stadssteenbakkerij" in de Ooi - waarvan verder zelden gewag wordt gemaakt ... Toch merkwaardig, want in 1420 leverde de steenoven het respectabele aantal van 565.000 stenen !

Post 12 "Ditz tymmeringhe van den holtwerck ende holt dit jaer vertimmert": aan de Kraanpoort; aan het poortje bij Dirk van Machgeren (de latere Boddelpoort ?); aan de Veerpoort; aan het poortje bij de Windmolenpoort, "daer men mede in der stat grave (stadsgracht) geet"; het poortje bij Aernt Bairtz (Van Schevichaven: 'onbekend !'); aan de Latijnse School; aan de poort van den Stadshof (naast de Hezelpoort); aan de

Wiemelpoort zelf (deuren, vensters); de Kraanpoort nogmaals, en de Ameypoort; aan het Vleeschhuis en in het (oude) raadhuis.

Post 13 "Van alrehand yserenwerk dii jaer (1420) gebesicht": aan de Wiemelpoort; aan de Manspoort, de Veerpoort en het Peter Collertspoortje; sleutels voor verschillende wachthuizen, waarvan een buiten de Hezelpoort; een sleutel aan de Kreytzpoort (aan het eind van de St. Stephensstraat); "een cluyster vermaect aen de Ameypoorte" : waarschijnlijk om samen met "ketten ende 2 halsbende" delinquenten aan de poort gekluisterd te houden ...

Post Allerlei "7 paer hansschen (handschoenen) in der stad grave": zeven paar handschoenen voor het vlechten van doornheggen in de (droge) stadsgracht; er wordt voorts gewag gemaakt van 'nachtwachten die de stad rondgingen', en

van "alle geschut, bussen (kanonnen) groet ende cleyn, worsten (een soort fakkels), vuerpannen, taeshaken (een soort geweer) groet ende cleyn [...] ende daartoe gecoft 3000 pyl(en) die int raethuis liggen[...]

Noten en bronvermeldingen

- [7] naar Van Schevichaven 's penschetten I, p. 41 e.v.
[8] een fraaie originele kovel is nog te zien in het Nijmeegs Museum Commanderie van Sint Jan
[9] Penschetten I, p. 41
[10] id.
[11] id., p. 42
[12] id., p. 43 ; [12 a] id., p. 85
[13] id., p. 43
[14] zie de afbeeldingen in Ach Lieve Tijd (ALT) p. 106 en 226 (Peters); p. 4 (Peters); p. 166 (Lauwerier); p. 235 (Doomer) en p. 235 (Weissenbruch).
Voorts ALT p. 282 (Lauwerier) - e.q. de originele prenten in Nijm. Mus. Comm. v. St. Jan
[15] Penschetten I, p. 97
[16] id., p. 44
[17] id., p. 45
[18] id., p. 45
[19] zie ALT p. 148, achterblad
[20] Penschetten I, p. 47
[21] id., p. 47
[22] id., p. 71
[23] id., p. 81
[24] Penschetten enz. deel I - naar p. 95 - 110

HET GESLACHT PETERS/JANSSEN SWARTCRUYS EN HET VALKHOF

door Jac. G. Peters

De schrijver van dit stuk heeft zijn familiegeschiedenis uitgezocht, en kwam daarin geregeld het Valkhof tegen. Hij stuurde de redactie een uitgebreide geschiedenis, die de jaren tussen 1600 en 1700 omvat. Wegens ruimtegebrek kunnen we helaas alleen die delen plaatsen, die betrekking op het Valkhof hebben.

Ongeveer 20 jaar geleden, in 1975, kwam ik voor het eerst in het Gemeente-archief; toen nog gevestigd in de Mariënburgkerk. Ik wilde wat gegevens hebben van mijn familie. Hier bleef het niet bij.

Eenmaal aan het zoeken was ik snel bij mijn overgrootvader en betovergrootvader. Ik raakte steeds meer geïnteresseerd in mijn voorvaderen. Twee jaar zocht ik naar de vader van Jan Peeters. Ik kon weer verder toen ik er achter kwam, dat het om een andere naam ging; namelijk Janssen Swartcruijs. In deze jaren vond ik ongeveer 500 akten in diverse archieven. De familiegeschiedenis speelt zich voor het grootste deel af in en om "de Voskuyl" te Weurt, en ook het Valkhof speelt hierin een rol.

Onze katholieke familie had veel op met de Spanjaarden wegens hun geloof, doch ook dit was toen fataal. In 1629 zien wij uit de aanklacht, geschreven op 10 september, dat Peter Janssen Swartcruijs gevangen zit op de **Valkhofburcht** en in de opgemaakte aanklacht lezen we het volgende:

10 september 1629

Dito zijn verschijnen (gecompareerd) voor de Weledele Heer Burggraaf van Welderen, Jan van Wolferen en Jan Willems en hebben daar vrijwillig elcx een voor al ad insolidum tot borge gestelt

voor de persoon van Peter Janssen Swartcruijs tegenwoordilich des Heeren Majesteits Furstendoms Burgt in apprehensie (is opgesloten), ter oorsacke dat hij gevangen tegen des Heeren placaat "lorrendrayerie begaen" enden Vyant bij onnijde eetwaren op Aerssen toegevoerd ende sulx voor de somma van 500 Karolus guldens voor des Heere actie ter oorsacke van de voorgaande toevoer ende lorrendrayerij algreets gebooren bovenall soo gerechtelijcke als ongerichtelijcke oncosten desen aengaande, aangewend ofte nog aen te wenden en in het gene voorschreven des Heeren Majesteits uitspraek in alles te voldoen sonder dat den Hr Burggraef den gevangenen sal behoren te soecken, Stellende eerstelijck Jan van Wolferen voor sijne gedaene borghtochte bij deze gerichtelijcke seecker sijn stucks lants genaamt "Den Gulden Hof" groot ongeveer enen morgen lants met nog Poelenhoff hem toestendig darbij gelegen groot drie-en-een-half mergen, edog soo groot ende cleyn 't selve twee percelen gelegen sijnd tot Wurdt in de Rijcke van Nijmegen, ende aen de gemeynstraete. [...]"

Ook voor Jan Willems geldt een vergelijkbare passage. Daarna kunnen we lezen, "[...] waarmede den gevangene van sijne gevanckenisse ontslagen. Dito sijn gecompareerd voor den Weled. Heer Burggraaf voornoemde Peter Janssen

Swartcruijs als sijnde uit die gevanckenis gerelaxeerd, geassisteert mit sijne moeder Leentge Swartcruijs, d'welcke voorschr. borghtoghte van woort tot woort is voorgelesen ende sij hebben beyde overgegeven en belastd'n voorn. Burgen soo verrevoorschreven borghtoght aangaat in alles te indemneren en er schadeloos te houden. Stellende Leentge Swartcruijs daervoor mede tot ene regt waer verseekeringe aan de voorn. Borgen seecker haer hoffstat lants groot omtrent 2 mergen tot Wurdt voorschreven aen de deck [...] alles tot gesinnen der voorschr. borge [...]"

We zien dus, dat Peter Janssen Swartcruijs na het betalen van een borgsom, waarvan een aanzienlijk deel in natura, vrijkwam uit gevangenschap in de Valkhofburcht. Wellicht zat hij gevangen in de kelder onder de Reuzentoren. De later eventueel gevoerde processen tegen Peter Janssen Swartcruijs zijn tot op heden niet te vinden.

Op 31 januari 1661 krijgen de Jan Janssen Swartcruijs (zoon van Peter) en Jenneken Cornelissen hun eerste kind. Het is een zoon en hij wordt bij zijn geboorte Jan genoemd. De doop vindt plaats in het Nederlands Hervormde kerkje te Neerbosch; katholieke dopen waren in die tijd verboden!

We zien dat als één van de doopgetuigen wordt vermeld: **Diederick van Welderen, Burggraaf**.

We zien dat het dus vreemd kan lopen in het leven; dertig jaar geleden stonden hun directe voorvaders tegenover elkaar als verdachte en rechter; nu was de één doopgetuige van de ander.

Uit het gezin van Jan en Jenneke zijn in totaal 7 kinderen geboren. De jongste, Johannes is gedoopt bij de Dominicanen

te Neerbosch in 1675. De één-na-jongste werd in 1667 Nederlands Hervormd gedoopt in Beuningen.

Vermoedelijk zijn de vier anderen, waarvan geen doopakte aanwezig is, gedoopt door katholieke priesters die regelmatig door het Land van Maas en Waal trokken; ondanks het verbod om katholieke dopen te doen.

Als Jan Janssen Swartcruijs op 43-jarige leeftijd sterft, hertrouwt Jenneke met Theunis Cornelissen. Er worden nog twee kinderen geboren. Theunis Cornelissen is nu op de "De Voskuyl" te Weurt komen wonen en wordt nu pachter/bouwman (pachtboer) van **Jonkheer Johan van Welderen**. De boerderij was door aankopen nu 55 "mergen" groot.

Deze Jonkheer Johan van Welderen was in 1670 Burgemeester van de stad Nijmegen, en toen zijn vader Diederick op 21 januari overleed volgde hij zijn vader op als "[...] burggraaf van het Rijck van Nijmegen en tevens Richter der stad Nijmegen." Hiermee kreeg Johan ook de beschikking over de Burggraafswoning, die zich in de Valkhofburcht bevond. Johan overleed op 5 april 1681, waarna zijn weduwe Heilwig van Lijnden het grondbezit erfde.

Omstreeks 1705 huwt een zoon van Jan en Jenneke, namelijk **Peter Janssen Swartcruijs** met Catharina Reynders. Hij komt in vele akten voor als burgemeester van Weurt en erfpachter. De zoon van Peter en Catharina wordt in 1708 gedoopt als **Johannes Peeters** (lees: **Peterszoon Swartcruijs**). Zo consequent met achternamen was men toen nog niet. Hierdoor is de naam Pe(e)ters ontstaan. Na twee generaties werd de naam Swartcruijs niet meer toegevoegd; de

reden hiervan is niet te vinden.

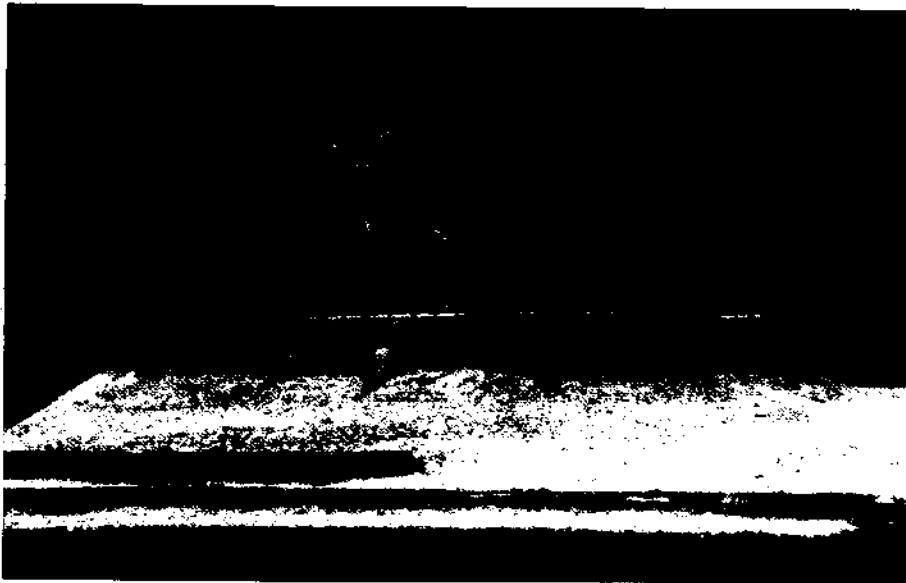
De naam van Welderen is nog vele jaren verweven geweest met de naam Peters. In de jaren 1768 tot 1783 was Jan Peeters Swartcruijs bij het Regiment van van Welderen.

De schrijver van dit stuk is in de van Welderenstraat geboren, en had een zaak die gebouwd is op de fundamenten van Bastion Oranje (daar waar de straat een bocht maakt; tegenover de Arksteestaat). Bij het beleg van Nijmegen in 1672 tegen de Fransen verdedigde Johan van Welderen als militair gouverneur en Staats Cavaleriegeneraal de stad Nijmegen op bovengenoemd bastion. In het boek "De Wallen van Nijmegen" uit 1889 door W.C. Schönstedt. Hij schrijft over Bastion Oranje dat "[...] de voornaamste van de acht stukken geschut was gericht tegen het Bastion Oranje en

tegen het Ravelijn voor de Molenpoort." Het geschut stond opgesteld ongeveer daar, waar nu het Keizer Karelplein is (V.G.Z.-gebouw).

Uit de mortieren werden 295 bommen tussen 90 en 150 ponden zwaar en uit het andere geschut meer dan 7223 kogels in de stad geworpen en geschoten.

Uit het bovenstaande blijkt dat onze familie in Weurt en Nijmegen van alles heeft meegemaakt. Oorlogen en overstromingen bleven ook ons niet gespaard; maar het geslacht Jan Janssen Swartcruijs is blijven voortbestaan. Omdat mijn directe voorvaderen direct en indirect bij het Valkhof betrokken waren (zelfs tot in de kerkers!) ben ik sinds kort lid geworden van de Valkhofvereniging. De herbouw van de burcht draag ik dan ook een warm hart toe.

Burchtmaquette (te zien in Commanderie van St.Jan)

NIJMEGEN - KEIZERSTAD

Door Henk Schoonwater

De eretitel die Nijmegen al eeuwenlang draagt is voor ons land uniek. Zelfs oude steden als Maastricht en Utrecht hebben nooit deze titel gedragen, hoewel zij van oudsher wel bindingen met de koningen en keizers van het Heilige Roomse Rijk hebben gehad. Doordat de vorst hier ook resideerde en er zijn rijksdagen hield, droeg de stad de naam van Rijks- en Keizerstad.

De Romeinse stad

De Romeinse keizers, die vóór die tijd dit gebied bestuurden, zagen al het belang in van Nijmegen als strategische grenspost daar in het Hoge Noorden van hun rijk. Op de Kopse Hof, in het tegenwoordige Waterkwartier, op de Hunnerberg en uiteindelijk op het plateau van het Valkhof-Kelfkensbos brachten zij van de eerste tot de vijfde eeuw hun versterkingen en legerplaatsen aan. Men kan in en rond Nijmegen dan ook haast niet graven, of er komen Romeinse restanten voor de dag.

Naast elke weer herbouwde legerplaats vestigden zich handels- en ambachtslieden, die de soldaten voorzagen van alles wat ze nodig hadden.

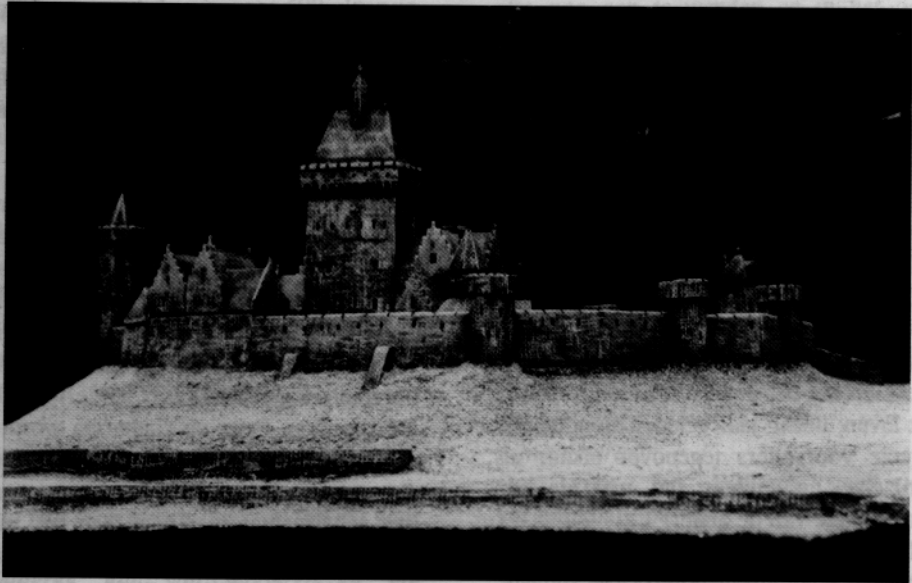
Je kunt Keizer Trajanus (98-117) de stichter van de stad noemen. Reeds was er aan de rand van het zogenaamde Bataven-eiland (Betuwe) een nederzetting ontstaan, bestaande uit houten huizen en gebouwen, die de naam Oppidum Batavorum of ook wel Batavodurum droeg. Vanuit deze plaats, gelegen op het Valkhof, leidde Julius (Claudius) Civilus een opstand tegen de Romeinen. Van hieruit zou hij ook "tandenknarsend de wrekende Romeinse legerscharen" zien naderen, zoals ook in een latijns vers op het Valkhofhek geschilderd is. De Romeinen kwamen via de Rijn de Waal afzakken; vanaf het Valkhofplateau had

men een uniek gezicht op de Waalbocht. Anderen menen weer dat het Batavendorp gelegen was op de Kopse Hof. Waar het dan ook lag: in het jaar 70 sloot Civilus vrede met de Romeinen.

Maar de Romeinse keizer vond het beter om het Tiende Legioen hier naar toe te sturen om de vrede te handhaven. Helaas moest de volgende keizer, Trajanus, in 104 dit legioen dat op de Hunnerberg gelegerd was weer terugtrekken, om mee te helpen de Donaugrens te beveiligen. Nijmegen (Batavodurum) moest het met veel minder soldaten stellen. De handel liep terug; misschien dat Trajanus daarom de nederzetting rond het jaar 104 de nederzetting het marktrecht gaf over een groot gebied dat niet alleen de Over-Betuwe omvatte, maar ook het land ten zuiden hiervan tot aan de Maas.

De stad droeg sinds de Bataafse vrede in het jaar 70 de naam **Batavodurum**, en kreeg nu de toevoeging **Noviomagus**, ofwel Nieuwe Markt. De stad kreeg zelfs de eretitel **Ulpia** voor zijn naam, waarschijnlijk om de inwoners gunstig te stemmen, vooral omdat het garnizoen drastisch verminderd was. Deze naam was afgeleid van de familienaam van de keizer; Ulpus. De officiële naam van Nijmegen werd nu: **Ulpia Noviomagus Batavorum**.

De inwoners kregen een vanuit Rome aangesteld stadsbestuur en een grote mate

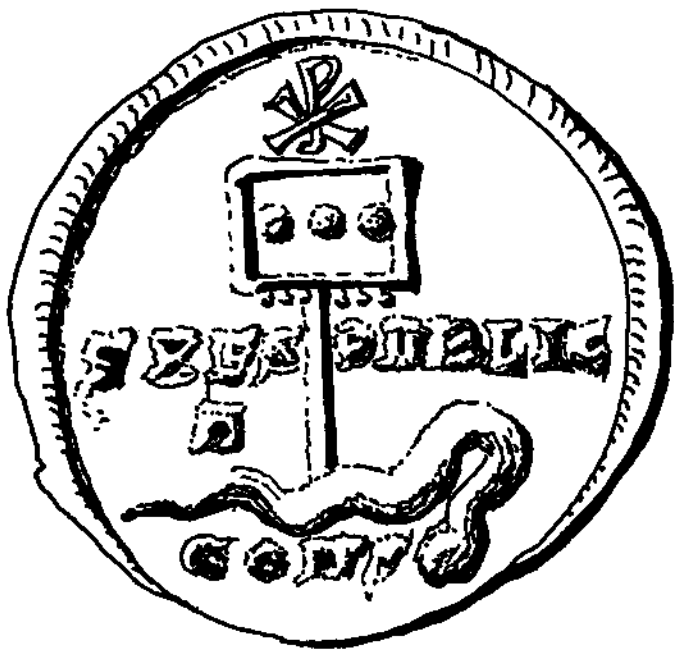

Burchtmaquette (te zien in Commanderie van St.Jan)

van vrijheid. De stad lag in het tegenwoordige Waterkwartier, en reikte tot aan de Waaloever. De stad was naar Romeins model gebouwd en de straten stonden daarom loodrecht op elkaar. De stad was ook voorzien van muren en grachten, en voldeed aan het Romeinse ideaal van ordelijkheid en overzichtelijkheid. Deze stad was een teken dat de Romeinen de lokale inwoners vertrouwden. Hun eigen legerplaats was veel meer naar het oosten gelegen, namelijk in het gebied Canisius College - Museum Kamstraat - Kopse Hof.

In later tijd kwam er zelfs een tweede stad bij, gelegen onderaan de Valkhofheuvel. Misschien was dit het *Municipium Batavorum*, waar we later van horen

(hoe de Waal hier destijds langsliep, is niet geheel duidelijk). Een tiental jaar geleden is daar een Romeins warmwaterbad (*hypocaustum*) opgegraven. Helaas heeft men de fundamenten na veel protesten toch voor het grootste deel als puin weggevoerd, omdat er een casino gebouwd moest worden. Veel beter was het geweest, als er boven de fundamenten een betonnen vloer was aangelegd, zoals met de fundamenten onder de Elster kerk gebeurd is. Tot op de dag van vandaag is deze 'archeologische kelder' na afspraak te bezichtigen. Het getuigt niet van eerbied voor de eigen geschiedenis, wanneer men dergelijke zeldzame opgravingen voorgoed laat verdwijnen.

Achterzijde van een munt van Constantijn de Grote (na 311 geslagen). Aan de bovenzijde is het veldteken te zien (P en X) dat de soldaten meedroegen in de strijd tegen de zg. tegenkeizer Maxentius

De tijd tussen de jaren 70 en 240 na Christus kunnen we beschouwen als een bloeitijd voor Romeins Nijmegen. De talrijke opgegraven vormen van kunstnijverheid, bewaard in Museum Kam, laten op de gebieden van keramiek, glas, edelsmeedkunst en bronsgieterij staaltjes van hoge vakmanschap zien. Het is echter maar het topje van de hoeveelheid, die er ooit geweest moet zijn.

De Romeinen moeten wel overtuigd zijn geweest dat de bereikte vrede eeuwigdurend zou zijn. Hun militaire waakzaamheid verslaptte, met het gevolg dat verschillende Germaanse stammen strooptochten gingen ondernemen. Weliswaar konden ze achter de Rijn (de grens van het Romeinse Rijk) teruggedreven worden, maar het einde van de tweede eeuw luidde toch een onrustig tijdperk in, dat rond het jaar 400 zou leiden tot de ondergang van het Romeinse Rijk.

Onrust in het Rijk

Onder de regeringen van Keizer Marcus Aurelius en zijn zoon Commodus (180-193) werd geprobeerd om het nu zo lastig geworden Germanië te veroveren. Dit liep echter op niets uit, en door middel van verdragen probeerden de keizers een soort status quo te bereiken langs de Rijn-Donau-grens. Echter in ons land, ten noorden van de Beneden-Rijn, lukte dit minder. Keizer Septimius Severus (193-211) liet dan ook de grens aan de Beneden-Rijn meer versterken. Na de dood van Keizer Severus Alexander in 235 ging het volkomen mis. Het volgende tijdstip was er één van verwarring en onrust. Van regeren was geen sprake meer. Verschillende pretendents voor de keizerstroon voerden oorlog met elkaar,

en onttrokken soldaten aan de grens, waar de Germaanse volkeren profijt van trokken. Zo trokken de Franken rond het midden van de derde eeuw het zuiden van ons land en België binnen. Een zekere Postumus, die een hoge commando-post in Gallië bekleedde lukte het een tijd vrede te sluiten met de binnendringende Germanen. De tactiek die hij voerde was zeer eenvoudig: hij gaf ze land, maar stond erop dat ze dit dan ook verdedigden in samenwerking met de nog aanwezige Romeinse soldaten. Als ideaal beoogde hij toen al een West-Romeins Rijk, als een soort voorloper van het latere Frankische Rijk. De Germanen lieten zich uiteindelijk niet tot een normaal burgerleven verleiden. Toen ze in 268 Mainz plunderden, tegen de wil van Keizer Postumus, werd hij door de Germaanse manschappen vermoord. Keizer Constantius Chlorus zag later pas weer kans om de orde en rust te herstellen.

Om beter de optredende onrust in zijn Rijk te kunnen beteugelen had Keizer Diocletianus een Rijks- en bestuurshervorming doorgevoerd. Vier keizers bestuurden bepaalde delen van het uitgestrekte Rijk. Als wetgever van dit vierspan fungeerde Galerius, die de hoogste (= Augustus) was. Hij heeft dit gedaan van 305-311. Constantijn, één van de vier, volgde in 306 zijn vader Constantius Chlorus op als heerser in het noord-westelijke deel van het Romeinse Rijk.

Dit in vieren gedeelde rijk vreedzaam te besturen bleek op den duur een onmogelijkheid. De heersende keizers kregen onderlinge ruzies. Zelfs Diocletianus, de vader van bovenstaand plan raakte in conflict met Maxentius. Deze laatste werd op 28 oktober van het jaar

311 bij de Milvische brug door Constantijn verslagen voor de poorten van Rome. Constantijn moest nu zijn macht delen met Licinius, de tweede in rang na hem, totdat Constantijn hem in 324 weer uitschakelde.

Keizer Constantijn, bijgenaamd de Grote, is vooral bekend geworden omdat hij en zijn mede-keizer Licinius in 313 in Milaan een tolerantie-edict ten gunste van de christenen ondertekenden. Deze werden in de voorgaande driehonderd jaar hevig vervolgd. In Rome staat nog heden de triomfboog met het opschrift "*Aan de Imperator Caesar Flavius Constantinus, de machtige vrome en gelukkige Augustus, wijden de Senaat en het volk van Rome als teken van zijn triomf een ereboog toe ...*"

Het jaar 313, waarin het christendom werd toegestaan, staat als een ommekeer en een mijlpaal in de geschiedenis van Europa geboekstaafd. In onze lage landen zal men nauwelijks weet hebben gehad van deze gebeurtenis. Wel is er in de vierde eeuw al sprake van een bisschop in Maastricht. Maar het Ulpia Noviomagus zal nauwelijks christenen hebben gekend. Een enkel spoor is maar bewaard gebleven. In een graf op de Mariënburg werd een zilveren speldje gevonden; hierin was op primitieve wijze het Christus-monogram P en X gegraveerd. Men kan dit zien als een naklank van de strijd die Constantijn in 311 voerde. Enkele dagen voor de slag verscheen er in de lucht een groot kruis met het Christus-monogram en de woorden: "in dit teken zult gij overwinnen". Constantijn liet onmiddellijk veldtekens (labarum) maken die de soldaten in de strijd meedroegen. Ook de overledene in het graf op de Mariënburg zal dit teken als steun in haar

leven hebben megedragen, maar op een onopvallende wijze.

Voor zover we weten, heeft slechts één keizer de stad bezocht, dit was namelijk keizer Valentinianus in het jaar 368. Hij inspecteerde toen de noordgrens van zijn Rijk.

De laatste decennia van de vierde eeuw kenmerkten zich door een inwendige ontbinding van wat eens het machtigste rijk van Europa was. Men merkt het ook aan de opgravingen: uit die laatste jaren zijn nauwelijks munten gevonden. In 402 moest de keizer zijn laatste legioenen terugtrekken van de Rijn. Allerlei woeste Germaanse stammen trokken de Rijn over, en men kan zich wel voorstellen wat er met de bevolking gebeurde.

Onder de volkeren die het Romeinse Rijk onder de voet liepen waren de Gothen, Vandalen en Hunnen. Hun namen zijn dikwijls een scheldnaam geworden. In de tijd van de Renaissance in de 16e eeuw werd de middeleeuwse kunst voor het eerst als "gotische" kunst aangeduid; dat betekende toen kunst van de barbaren. En nog steeds spreekt men van een vandenstreek wanneer iets moedwillig vernield wordt.

Het bovenstaande luidt het tijdperk van de grote volksverhuizing in, waarin de hele beschaving, door de Romeinen opgebouwd in West-Europa ten onder gaat. Ook van Nijmegen horen we niets meer. Een duistere eeuw brak aan. Het enige dat bekend is uit de zesde eeuw is een verhaal uit een Engelse kroniek, waarin een aanval op Nijmegen verhaald wordt door de Zweedse Koning Hygelac. In 523 voer hij met zijn soldaten vanuit het zuiden van Zweden naar Friesland. Via de zuiderzee bereikte hij de Rijn;

onderweg plunderde hij nog even de IJsselsteden. Op weg naar het land van de Franken, veroverde en brandschatte hij Nijmegen. De Frankische koning Theoderik en zijn zoon kwamen de lage landen te hulp met een groot leger. Koning Hygelac werd in de strijd gedood, en zijn leger werd in een zeegevecht verslagen. Verder horen we niets van een bedrijvigheid van het pas opkomende Frankische Rijk hier in deze streken. Ruwweg genomen is de geschiedenis van Nijmegen tussen de jaren 400 en 750 geheel duister.

Karel de Grote

Het keizerlijk verleden van Nijmegen begint eerst wat duidelijk te worden tijdens de regering van Karel de Grote (768 - 814). Er heeft zeker rond het midden vna de achtste eeuw een nederzetting op de zeven heuvelen gestaan, maar die plaats is tot op heden niet gelokaliseerd. Dat er bewoning moet zijn geweest is een logische zaak. Er was al van oudsher handel geweest vanuit Nijmegen. Karel de Grote zal rond 770 zeker geen palts gebouwd hebben, op een plaats waar geen bewoning was. Jammer genoeg zijn hiervan te weinig sporen te vinden, zodat een echte lokatie tot heden to niet mogelijk bleek.

Voor Nijmegen evenwel is Karel de Grote van 'Groot Belang' geweest door het stichten van een **palts**. Meestal stellen we ons dan een groot gebouw voor, maar het is maar van bescheiden afmetingen geweest. De kroniekschrijver Einhard (777-800) schrijft dat Karel vele kunstwerken liet bouwen: "[...] *opera tamen plurima ad regni decorum [...]*", waarmee kastelen of paltsen zijn bedoeld. Maar hij voegt er aan toe: "*en sommige*

voltooide hij ook". Het is dus heel goed mogelijk, dat hij in Nijmegen een onvoltooid bouwwerk achter liet. Dat blijkt wel uit het feit, dat toen zijn opvolger Keizer Lodewijk de Vrome in 817 op Witte Donderdag in Nijmegen was, en hem een ongeluk overkwam. Toen de keizer met gevolg door een zuilengang wandelde begaven de balken het, waardoor zij op een lager gedeelte terecht kwamen. De meesten werden ernstig getroffen, de keizer echter kwam er vrij goed af.

Karel de Grote verbleef minstens vier maal in Nijmegen. Maar alleen de jaren 777, 804, 806 en 808 zijn door middel van acten en documenten bewaard gebleven. In 808 was hij er de gehele veertigdaagse vasten, en aansluitend hierop vierde hij ook het Paasfeest in Nijmegen.

Zijn opvolger Lodewijk de Vrome verbleef hier in ieder geval veel. Misschien wel, omdat hij in Nijmegen zijn jeugd jaren had doorgebracht. In totaal kwam hij in acht jaren naar Nijmegen; in de jaren 825, 830, 837 en in 838 zelfs meerdere malen.

Zo zouden we een hele lijst van keizerlijke bezoeken kunnen samenstellen. In vele gevallen kwamen zij via de Kroningsstad Aken naar Nijmegen.

Barbarossa

De ons zo bekende Frederik I (Barbarossa) heeft minder bezoeken aan Nijmegen gebracht, waarschijnlijk omdat de palts in een staat van verwaarlozing verkeerde en later omdat er gebouwd werd aan het herstel zodat bewoning moeilijk was.

Hierbij moet in aanmerking worden genomen, dat Frederik veel op reis was. Deze keizer was veel in Zuid-Italië, vanwege de vele veldtochten in dat gebied.

Karel de Grote was zijn voorbeeld, zoals onder meer bleek uit de nog in de Commanderie van St. Jan bewaarde stichtingssteen van de herbouw van Karel's/Barbarossa's burcht in 1155.

Elke stad had, evenals de keizer zelf, zijn inspirator. Zoals Karel de Grote deze vond in Rome en Ravenna, zo keken de Nijmegenaren op naar Aken, waar Karel niet alleen bouwwerken uit Rome had geïmiteerd. Ook de godsdienst en het Romeinse recht waren overgenomen.

Rijksstad

Een duidelijk voorbeeld is wel de oorkonde van 1230 waarbij keizer Hendrik VII stadsrechten verleende aan "de getrouwe burgers" van de stad Nijmegen. Zij zijn met een delegatie vertrokken naar "Witzenburt" (Würzburg?) getrokken om stadsrechten aan te vragen. Zij hebben "[...] tot onze tegenwoordigheid naderende, van ons ootmoedig verzocht, dat wij hun stad wilden begunstigen, en toestaan zodanige

rechten en vrijheden, als daar de stad Aken en andere van onze steden van het Rijk, van onze voorouders, zo Koningen en Keizers, mede geprivilegieert zijn [...]" Het is het oudste bewijs dat Aken hét voorbeeld was van onze voorrechten. Het was ook de oudste Kroningsstad. Doordat de keizer Nijmegen gelijk stelde met Aken, kreeg Nijmegen de waardigheid van **Rijksstad**.

Andere rijkssteden behalve Nijmegen en Aken waren toendertijd: Dortmund, Frankfurt en Duisberg. Rijkssteden ontstonden meestal wanneer de oorspronkelijke nederzetting ontstaan was rond een koningshof of burcht. De Rijkssteden waren bedoeld als militaire steunpunten toen de macht van graven en hertogen te groot werd en het keizerschap dreigden te overschaduwen. De steden die dit privilege kregen, waren alleen gehoorzaamheid schuldig aan de keizer; ze moesten echter wel bijdragen aan de keizerlijke inkomsten. In latere tijden bij twijfel aan bepaalde privileges werden telkens de voorrechten die Aken genoot als **Rijksstad** als voorbeeld naar voren gehaald tot in de zestiende eeuw toe.

Telkens weer werden de voorrechten van Nijmegen door keizers en koningen bevestigd. Maar dit niet alleen; ook de Hertogen van Gelre deden dit; ook andere steden bevestigden telkens weer opnieuw de rechten van Nijmegen, in het bijzonder van de tolvrijheid.

De wijze waarop enkele hertogen van Gelre dit bevestigden is té merkwaardig om dit niet even te vermelden. Reinald IV doet dit in 1402 aldus: "Wijnald, bij der Gnaden Gaits Hertoigen van Gelre [...] doen kont [...] allen luden, die desen brieff soilen sien of hoiren lesen, ende kennen, dat wij onse hant geleeft hebben op 't

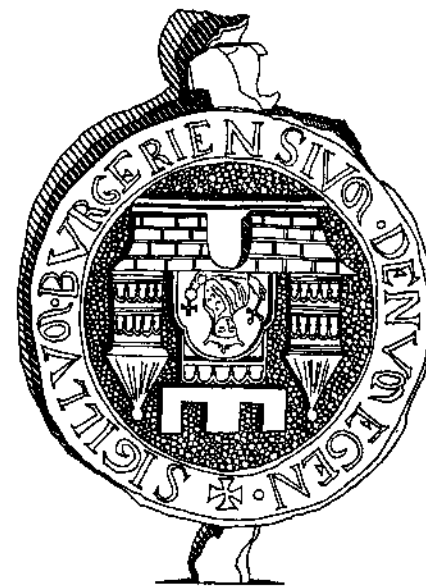
heiliche Sacrament en ten heiligen gesworen hebben dat Wij die Burgemeesteren, Schepenen, en Rade, en die gemeine Burgeren onser stadt van Nijmegen in allen oeren rechten, privilegien (etc) halden solden, die sij hebben van Roomschen Keijseren en Koningen [...]"

Zij legden dus hun hand op de geconsacreerde hostie om Jezus Christus tot getuige te zijn. In latere jaren bezweert bijvoorbeeld Hertog Carel in 1492 de vrijheden van Nijmegen te respecteren en heeft daartoe "onse hant op dat heilige Euangelium geleeft, und dair op ten heiligen geswoeren [...]" etc. Ook andere graven en gravinnen, steden en stadhouders bezworen telkens weer de Nijmeegse vrijheden te eerbiedigen.

Einde aan de privileges

Dit alles vond een einde tijdens de Tachtigjarige Oorlog, toen Maurits de stad in 1591 veroverde. Op 21 oktober werd tussen het gezantschap dat de gehele burgerij vertegenwoordigde en Prins Maurits van Nassau een verdrag gesloten. Het vierde artikel luidde: "Dat sijn Excellentie binnen de deselve Stadt gelieve toe te laten openbare en vrije exercitie, sowel vna de Catholijke als de Gereformeerde religie [...]"

Evenwel werd dit niet nagekomen. De twee burgemeesters en de schepenen werden afgezet. Tevens werden de vertegenwoordigers van de Broederschappen en de gilden, vertegenwoordigd in "die meisters van senter Claes" afgezet, en een totaal andere regeringsvorm kwam aan de macht.

Het oudste zegel van de stad Nijmegen (ongeveer 1240) met afbeelding van de keizer in een burcht (Valkhof?)

Hiermee eindigde de geschiedenis van Nijmegen als Vrije Rijksstad.

Herinnering aan de keizers

Tweehonderd jaar onderdrukking hebben de herinneringen aan de glorie van Nijmegen niet kunnen doen vergeten. Nog altijd stonden de Keizersbeelden voor de gevel van het Stadhuis, en naast de ingang deur. Na de Tweede Wereldoorlog werden de oude beelden (die zwaar beschadigd waren) vervangen door nieuwe die vervaardigd werden door de beeldhouwer Albert Termote. Als begin van twee tijdperken staan naast de ingang deur Keizer Julius Caesar en Karel de Grote.

De fries aan de bovenlijst laat in medaillons met symbolische figuren zien welke deugden een goede burger moet bezitten: Hoop, Liefde, Geloof, Moed, Voorzichtigheid, Eendracht en Rechtvaardigheid. Op de voordeur staat in het latijn: "De wet is ingesteld vanwege de overtreders". Zo is het stadhuis een symbool; niet alleen van Keizerlijke vrijheden maar ook van de verkregen rechtspraak.

In de voorhal was voor de oorlog aan de oostelijke zijde een prachtige beeldhouwde schepenbank opgesteld vanwaar recht werd gesproken. De rechters zagen dan aan de tegenover gestelde zijde het beeld van Keizer Karel V vervaardigd in 1545 vanwege het bezoek van Keizer Karel aan Nijmegen. Ruim honderd jaar later, in 1664, werd dit beeld vernieuwd. Wel een teken dat ook de nieuwe regering de herinnering aan deze keizer belangrijk vond.

Nadat in de 17e en vooral in de 18e eeuw door bestudering van oude Romeinse geschriften en bouwwerken ook hier in

Nijmegen de belangstelling voor het Romeins verleden gestegen was, heeft Johan In de Betouw een aanzet gegeven tot bestudering van de middeleeuwse geschiedenis, door het uitgeven van het boek over de "handvesten" van Nijmegen. De gehele, zeer uitvoerige titel laat al de trots vermoeden waarmee Nijmegen een keizerstad genoemd kan worden. Een boekje, uitgegeven in 1837 haakt er op in en schrijft: "Toen de Romeinen meer en meer van hun grootheid beroofd werden, kwamen deze gewesten, en ook Nijmegen, onder het gebied der Frankische vorsten. Toen reeds moet de stad aanmerkelijk groot zijn geweest, en de hoofdplaats dezer oorden hebben uitgemaakt, dewijl zij dezelfde voorregten, verkreeg, als de stad Aken, de geliefde verblijfplaats van Karel den Grooten".

Een andere schrijver, mr. J.J.L. van der Bruggen, liet in 1861 een boek verschijnen met de titel: "Troostrede aan het oude Nijmegen". Nadat hij de lange lijst van keizers de revue heeft laten passeren schrijft hij: "doch ik wil U niet vermeijen met de lijst der Heinrichsen en Conrads die hier de pracht van de Duitse keizerskroon zijn komen ten toon spreiden" en verder: "Intussen waart gij door de verandering van Gelderland in een grafelijk leen, geenszins de dienstknecht van zijne Graven geworden Gij waart en bleef een Vrije Rijksstad".

Ook de onvolprezen Nijmeegse geschiedschrijver van Schevichaven (1827-1918) die talloze landen bezocht, en pas op 66-jarige leeftijd zijn stek in zijn vaderstad hervond is trots op de naam Keizerstad. Hij schrijft in Penschetsen I: "Geen Koning of Keizer uit het verleden is den Nijmegenaar beter bij

name bekend, meer op het hart gegroeid dan Keizer Karel [...]" Hoewel nu deze keizer in de loop der tijden bijna een denkbeeldig, mythologisch wezen, een abstratie is geworden, toch verloochende zich het Frankische bloed van den Gelderschman niet, hij bleef zijn beminde Keizer trouw. Had hij niet den Burch doen bouwen? [...] Het was Karel V, die de beminde naam weder met nieuwe luister omgaf." Hij vermeldt verder de beelden van een keizer op de Windmolenpoort en de Hezelpoort, allen nog vervaardigd in de 17e eeuw ter vervanging van oudere beelden.

Nog altijd luidt vóór negen uur 's avonds van de toren van de Grote Kerk een tijdlang een klok die al van oudsher **Keizer Karels' Klok** heet. Deze klok moest in vroeger tijden de mensen buiten de stad waarschuwen dat ze vóór negen uur binnen de stadspoorten moesten zijn. Daarom begon de klok al om half negen te luiden, zodat de mensen die op het land werkten nog tijd hadden om binnen de stadmuren te komen. Voor de oorlog luidde hij nog een half uur; daarna is de hui-tijd sterk ingekort (ongeveer 7 minuten). Wel is bekend, dat men al in de middeleeuwen graag gebruiken toeschreef aan bekende persoonlijkheden om ze kracht van wet te geven.

Een nieuwe keizer-cultus

Ook na het afbreken der stadsmuren rond 1870 heeft men de naam van een groots verleden in ere willen houden: een nieuw centraal plein noemde men Keizer Karelplein. De hieraan gelegen kerk, die aan St.Jozef gewijd is, wordt zelden Jozefkerk maar meestal Keizer Kerk genoemd. En niet ver van dit plein stond een Hotel Keizer Karel.

Al sinds jaren staat het bronzen beeld van de grote keizer verscholen in het groen middenop het Keizer Karelplein. Het is alsof hij zich schaamt voor zijn eigen stad, die hem tegenwoordig lijkt te vergeten.

De vroegere Augustinuskerk hield eveneens, en wel letterlijk, de gedachtenis hoog aan de vroegere keizers. De top van haar toren werd gevormd door de keizerskroon. Deze kerk was door de bekende architect P.H.J. Cuijpers gebouwd (o.m. bekend van het Centraal Station en het Rijksmuseum te Amsterdam) en werd in 1886 ingewijd. Ze stond op de hoek Grote Markt - Augustijnenstraat - Stikke Hezelstraat. Helaas was de kerk door het bombardement van 1944 zo zwaar getroffen dat hij afgebroken moest worden.

Ook de Katholieke Universiteit Nijmegen, opgericht in 1923, deed mee aan de keizer-cultus en noemde haar (nog steeds bestaande) studentenvereniging **Carolus Magnus**. En het wapenschild dat de universiteit voert, wordt door de keizerskroon bekroond.

Hoe ingeworteld de gehechtheid van de Nijmegenaren aan "hun" Karel waren, bleek wel in oktober 1955, toen de assistent-archivaris Albert Delahaye zich verstoutte om via de pers naar buiten te brengen dat, naar zijn mening, Karel de Grote nooit in Nijmegen was geweest; laat staan dat hij er een palts had gebouwd. De Gelderlander besteedde tot 1962 bij tijd en wijle hele pagina's aan het conflict.

Volgens Delahaye zou het in documenten genoemde Noviomagum respectievelijk Niumaga nooit hebben kunnen liggen ter plaatse van het tegenwoordige Nijmegen.

Deze plaats zou volgens hem geïdentificeerd moeten worden met het Noord-Franse Noyon.

Ben ware stroom op persgebied brak los. Vooral de Nijmeegse historicus Mgr. Professor Dr. R. Post, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit en de bekende archivaris Dr. Gorissen bestreden Delahaye. Maar zij waren echt niet de enigen. De discussie haalde zelfs ruim de vaderlandse pers.

We laten buiten beschouwing wie er gelijk had, maar het toonde wel aan, dat

Karel de Grote leefde in het hart van elke echte Nijmegenaar, en die twee kon je niet zomaar scheiden.

Het is nu veertig jaar nadien. Ook in deze tijd kan men de traditie nieuw leven inblazen, en vooral zichtbaar maken. Want daar gaat het om bij de herbouw van de Valkhofburcht. Deze herbouw zal zeker met meer dan voldoende zorg gebeuren. Ik ben er zeker van, dat wanneer dit gebouw voltooid zal zijn, Nijmegen weer opnieuw een echte Keizerstad zal zijn !

De burchtmaquette op tournee door Nijmegen. door drs. Fer Boshouwers, conservator

Met het oog op de herbouwplannen bereikte ons het verzoek van de Heer Wolters, medewerker van het "Open Huis" van de Gemeente Nijmegen, om een kleine expositie rondom de herbouwplannen in te richten in het informatiecentrum.

Graag voldeden wij aan dit verzoek, maar dit ging niet zonder een degelijke voorbereiding.

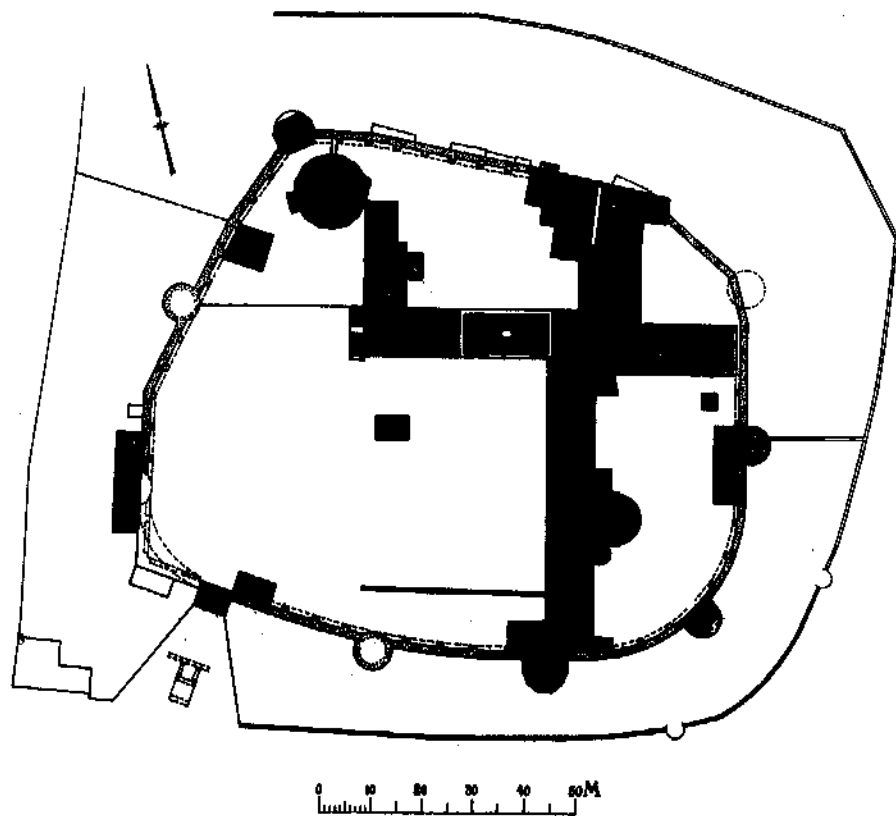
De maquette was niet voorbereid op verplaatsing en vereiste dus enige aanpassingen. Frans van Berkel, onvolprezen werker voor onze vereniging, activeerde een aantal bedrijven, die bijstand konden verlenen. De kast moest op een stalen onderstel met loopwielen worden geplaatst, voorzien worden van een passende (veilige) afdekking aan de bovenzijde, aan de zijkanten worden bekleed met afdekplaten, en tenslotte naar het infocentrum worden verhuisd. De firma's Toonen (metaalconstructie en profielbouw), Lucassen (houtbewerking) en Scheers (glashandel) hebben deels tegen betaling, deels gesponserd, de operatie begeleid. Het team medewerkers uit de leden bestond naast Frans van Berkel uit Maurice Vollebregt en Maarten van Schaik.

Het herbouwprojectteam heeft voorts voor fotomateriaal gezorgd om een beeld te geven van de plannen. De Heer Wolters verzorgde de uitvoering van de begeleidende teksten. Het geheel werd gecompleteerd door een videopresentatie van een 3-D animatie van de Hogere School voor de Kunst te Utrecht onder begeleiding van Léon Wennekes. Gedurende een tweetal maanden heeft deze mini-expositie in het "Open Huis"

gefunctioneerd en velen een beeld gegeven van de plannen.

Na de positieve besluitvorming in de raad van onze stad zochten wij echter een nieuwe locatie. Deze werd in goed overleg met Erik de Gans (Adj.-directeur van de VVV) gevonden in de hal van het VVV-kantoor aan het Trajanusplein. Het voordeel van die plek is o.a. dat de rondleidingen door de hostesses van de VVV en de rondleiders van het Gilde door onze stad daar beginnen en kan worden gestart met een verhaal rond deze expositie. Ook vele anderen van binnen en buiten de stad kunnen nu in ruime mate kennis nemen van ons project.

U wordt op de hoogte gehouden van de reislust van onze maquette !

PLATTEGROND (RECONSTRUCTIE)

Burchtplattegrond, gereconstrueerd door J.J. Weve na zijn opgravingen en verder onderzoek

De klimaatregeling komt er aan
door drs. E.F.M. Boshouwers, conservator

Reeds lang zijn wij als vereniging doende in de St. Nicolaaskapel een passende klimaatregeling te verwerven. Vorig jaar zag het er naar uit dat in het afgelopen najaar van 1995 de kerk zou gaan. De keuze van de installatie was in overleg met de gemeentelijke dienst bepaald en gevallen op een vorm van vloerverwarming met een maximale temperatuur van ca. 13 graden.

Onvoorzien oponthoud met betrekking tot de goedkeuring van de zijde van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg heeft ons echter parten gespeeld.

Zeer recent echter is dan toch begonnen met de voorbereidende uitvoerende werkzaamheden.

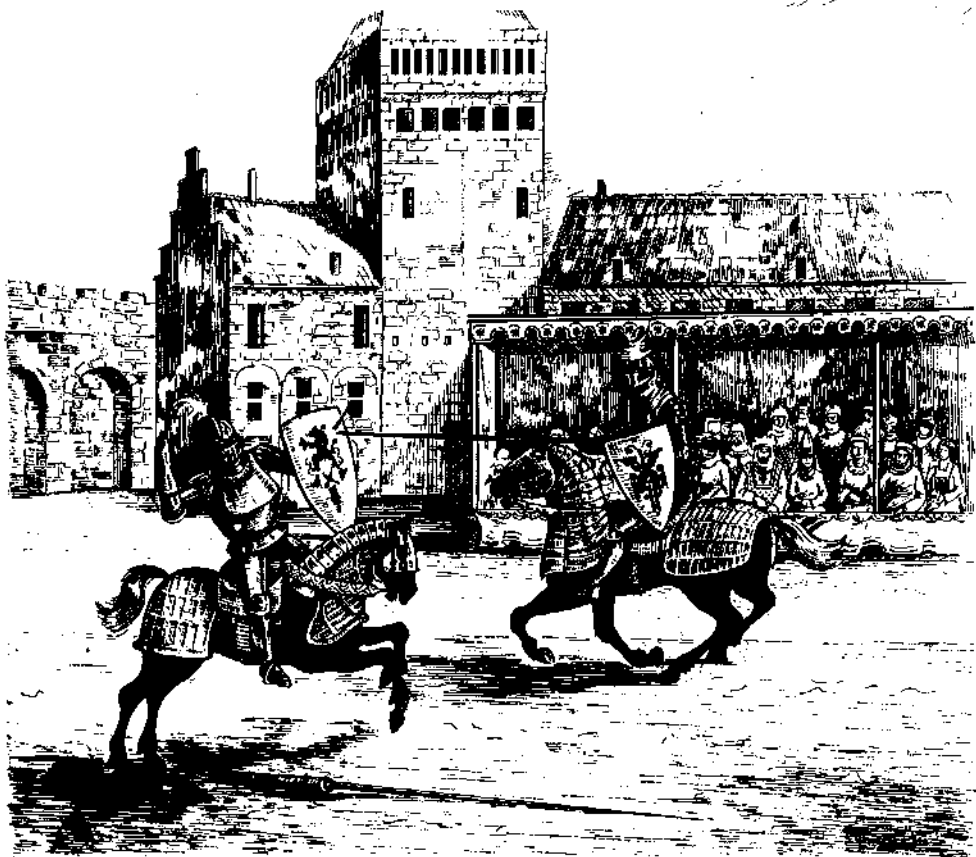
Er zijn wijzigingen aangebracht in de toevoer van krachtstroom. Daarvoor moest een kabel worden getrokken van het transformatorhuis aan de onderzijde van de valkhoftrappen naar de bovenaan deze trappen geplaatste meterkast. Vervolgens is een nieuwe kabel aangebracht tussen deze kast en de het bedieningspaneel aan de binnenzijde van de kapel. Een en ander is in goed overleg met de Dienst Bouwkunde (dhr. Reijnen en de dhr. Kleven), de installateur Haerkens, en de fa. Jacobs voor bestrating snel gerealiseerd.

Daartoe moest in de kapel onze verkoopkast worden verwijderd.

Deze kast is namelijk tevens bescherming van het bedieningspaneel. Bij verwijdering daarvan, o.a. door ons lid Frans van Berkel, bleek dat de hardstenen ondervloer niet doorloopt tot in de buitenmuur, maar een vrij nieuwe dorpel is, die mogelijk bij de restauratie van 1958-1960 is aangebracht. De verkoop van kaarten en boekwerken kan voorlopig op een wat primitieve wijze

worden voortgezet. In afwachting van de uiteindelijke installatie zijn er voorlopige voorzieningen getroffen.

Het wachten is nu op het sein voor de constructie van de ondervloer van de klimaatregeling. De kapel zal dan tijdelijk buiten bedrijf worden gesteld (zie voorgaande nummers). Mogelijk dat het vroege najaar de meest geschikte tijd is voor deze operatie. Het is dan minder druk in de kapel, zodat de schade voor de bezoekers beperkt blijft. Geduld, blijft evenwel, voor alle betrokken een schone zaak.

*Impressie van riddertoernooi op de grote binnenplaats
van de Valkhofburcht (J. Hendriks, 1983)*